

DEUTSCHE ZEITSCHRIFT FÜR PHILOSOPHIE 1961. 11. szám

G. Klaus—D. Wittich: A gyakorlat és a megismerés viszonyának egyes kérdéseiről

A vitaindító írásként közölt cikk első részében a szerzők bírálják azokat a véleményeket, amelyek a gyakorlatot a termelés gyakorlatára szűkítik. Ez lehetlenné teszi, hogy az emberi tevékenység egyéb formáit a praxis fogalma alá soroljuk, így ellentmondás lép fel a fogalom és az alkalmazási területe között.

A gyakorlatnak az anyagi tevékenységgel való meghatározása vulgáris felfogás, amelyből végül is az a konzekvencia adódik, hogy a termelés is elveszíti praxis jellegét, hiszen az automatizálás a testi munkát is egyre inkább kiküszöböli.

Rámutatnak a szerzők annak fontosságára, hogy megkülönböztessük: mikor tekinthető egy tudomány a gyakorlattól izoláltnak, és mikor nem, különös tekintettel pl. a matematikai logika értékelésére (egy ideig ez is relatíve izolált volt a praxistól). A praxis mint a materiális tevékenységnek a definíciója túl szűk ahhoz, hogy tudásunk mai állapotát kifejezze. Lehetetlen minden megismerést közvetlenül a valóság tárgyi megváltoztatására irányuló törekvésekből levezetni.

Elmélet és gyakorlat paradoxonja csak akkor áll elő, ha kizárólag a termelő tevékenységet értjük gyakorlaton és minden emberi tevékenységet direkt módon ebből vezetünk le.

A szerzők ezután vázolják a praxis fogalom szűk értelmezésének okait, és kifejtik saját felfogásukat a marxista praxisfogalomról.

A leegyszerűsítés egyik fő okául a gyakorlat-megismerés relációnak az anyagtudat relációval való helytelen azonosítását jelölik meg. Ez azért is helytelen, mert az anyagi tevékenységben a szellemi is benne van (tiszán anyagi tevékenységre csak a robotember képes).

A szerzők, Marxra utalva, kifejtik, hogy a praxisfogalom definíciója milyen kérdésre válaszol és milyenre nem. Nem arra, hogy

egy tetszőleges tárgy (a megismerés tárgya) materiális természetű-e vagy sem, hanem arra, hogy mi a megismerés alapja, hajtóereje és, ezzel együtt, a célja. Ezért minden tevékenység, amely kielégíti azt a feltételt, hogy a megismerés alapja, célja és igazságkritériuma tud lenni, legitim praxisforma (pl. a szellemi objektumok csak szellemi tevékenység által ismerhetők meg).

A továbbiakban a szerzők a filozófiai gyakorlat elemzésével foglalkoznak. Az elméleti tevékenység e területen (a természettudományos eredmények feldolgozása új filozófiai ismeretté, más filozófiai felfogással való viták és alkotó megoldások) igazi praxisformaként jelentkezik, továbbá új szükségletek forrásának bizonyul.

A szerzők szembeszállnak Rutkevics véleményével, amely szerint a szerzők és mások, velük egyetértően, úgy fognák fel azonos módon az elméleti és a gyakorlati tevékenységet, hogy elmosás a különbséget a kettő között. Ez csak akkor állna fenn, ha a teoretikus tevékenységet az eredményével, az elmélettel azonosítanánk — írják.

Az elmélet ténylegesen nem praxisforma — jöllehet elméleti tevékenység eredményezte —; elmélet és elméleti tevékenység között szigorú megkülönböztetést kell tenni. A szerzők csak az ellen emelnék szót, hogy az elméletet közvetlenül az anyagi gyakorlatból akarják levezetni.

A termelés gyakorlatán kívül vannak más, szintén gyakorlati formák, amelyek azonban az elméleti tevékenységhez tartoznak. A termelési praxis az alapja a praxisformák hierarchikus felépítésének, és, végső fokon, meghatározza az egyéb gyakorlati formákat, amelyeknek azonban megvan a maguk specifikus meghatározottsága is (közvetlen cél, igazságkritérium stb.) A praxisfogalomnak tehát az elméleti tevékenységet mint legitim praxisformát nem szabad kizárnia.

A szerzők szerint minden olyan anyagi vagy szellemi tevékenység, amely az adott megismerésnek közvetlen alapja, közvetlen célja és közvetlen igazságkritériuma, gyakorlatnak tekintendő.

A cikk második részében a szerzők az elmélet problémáját taglalják. Megállapítják, hogy az elmélet a gyakorlatból nyert emberi megismerés legmagasabb formája. Az elmélet mellett a megismerésnek más formái is vannak, amelyek nem kevésbé praktikus tevékenység eredményei.

A vitacikk harmadik részében a szerzők a gyakorlat-megismerés viszony dialektikus momentumait vizsgálják. Kifejtik, hogy a megismerés folyamatában nemcsak erről, hanem a két tényezőnek a megismerendő objektumhoz való viszonyáról is szó van. Önmagában egyik tényező sem lehet a megismerés forrása, hanem csak a maguk komplexitásában lehetnek azok; ugyanakkor meg kell mutatni, melyik a primer.

Befejezésül a szerzők analizálják Leninnek azt a megállapítását, hogy a gyakorlat magasabbrendű mint az elmélet, és bizonyos más értelmezésekkel szemben kifejtik, hogy a gyakorlat milyen szempontokból magasabbrendű az elméletnél.

(M. T.)

A. Polikarov: A mai idealista filozófia elleni harc egyes kérdései

Bevezetőül a szerző rámutat arra, hogy a jelenlegi idealizmus sokféle konkrét formát ölt, és ez felveti az idealista filozófiák klasszifikációjának problémáját.

A szerző az alábbi táblázatban szemlélteti a mai idealista irányzatok osztályozását.

E klasszifikáció nem meghaladja a tradicionális osztályozást, hanem kiegészíti, és egy új aspektusból mutatja be az idealista filozófiát.

A továbbiakban Polikarov részletesen elemzi az idealista filozófia korábbi marxista kritikáinak helytelen gyakorlatát. Ez első sorban abban a leegyszerűsítő tendenciában jelölhető meg, amely meglegedett azzal, hogy feltárja és általában cáfolja az idealizmusnak a marxizmussal szemben álló általános vonalát. Ebből egy nihilista beállítottság adódott mindennel szemben, ami az idealista filozófia keretei között jött létre. Szükség van az idealista filozófia marxista újraértékelésére. Az idealista

		Idealizmus	
		szubjektív	objektív
Irracionalista	antiracionális	Exisztencializmus Életfilozófia Intuitivizmus Hisztorizmus	
	aracionális		Skolasztika (Neotomizmus) Perszonalizmus
Racionalisztikus	empirikus	Pozitivizmus Operacionalizmus Neopozitivizmus Szemantika	
	logiceista	Újkantianizmus Neohegelianizmus	Kritikai ontológia Neoplatonizmus

filozófia, a filozófia alapkérdését kivéve, nem egységes vonalú minden kérdésben, egymással ellentétes irányok különböztethetők meg benne. A kritikának az idealista filozófia fő irányzatai ellen kell irányulnia, de sem ezeknek meghatározása, sem a meghatározás kritériumának megállapítása nem egyszerű. Annai bizonyos, hogy nem a kuriózumokat kell bírálni, hanem az általános és a specifikus kérdéseket, a döntő következtetéseket, a rendszer logikáját. A kritikában két komponenst kell felfedni: az egyik a kritizáltan, a másik a kritikának az alapja.

Az idealizmus kritikájában az idealisták egymás elleni érveit gyakran a marxista kritika is felhasználja. A lényegesen új, amit a marxista kritika ad, az egyrészt az, hogy képes az idealista filozófia ismeretelméleti és osztálygyökereit analizálni másrészt az, hogy egységbe foglalja a problémák alkotó kérdésfeltevését és megoldását is.

A szerző végül megállapítja, hogy a helytelen gyakorlat már a múlté, de hogy teljesen eltűnjék, ahhoz a gyökereit kell likvidálni: azaz meg kell szüntetni a filozófusok általános és speciális kulturáltságának alacsony fokát, amely a dogmatizmus egyik forrása.

(M. T.)

T. Lebegyev : A fizika és a technika

A fizika területén elért tudományos eredmények szorosabbá tették a fizika és a technika kapcsolatát, nem csupán a régebbi technikát korszerűsítették, hanem teljesen új technológiai folyamatok bevezetését is lehetővé tették, másrészt a technika maga is a modern fizika fejlődésének szükséges láncszemévé vált.

Eppen ezért a gyakorlati szakemberek elméleti tudásuk kiegészítésére közvetlenül a szakirodalomhoz fordulnak. A várt segítség azonban nem kapják meg, hiszen bizonyos mikrofolyamatok fizikai értelmezése sokszor nem haladja túl meglehetősen vitatható hipotézisek kereteit. Ez annak a következménye, hogy az elméleti fizikusok egy formális matematikai kifejezés levezetésével gyakran befejezettnek tekintik munkájukat, és nem törekednek különösebben annak valódi fizikai értelmét feltárni.

A mikrojelenségek modern elméletében, különösen az utóbbi években, sajnos, lényeges nehézségek merültek fel. L. de Broglie, az ismert fizikus, a jelenlegi kvantumelmélet hiányosságairól beszélve helyesen mutatott rá arra, hogy „ezért szükséges hogy időnként nagyon mélyrehatóan felülvizsgáljuk azokat az alapelveket, melyeket vita nélkül alkalmazunk”.

Az új fizika egyik alapja Einstein azon tézise, mely szerint „az éter korcsá vált a fizikai szubsztanciák családjában... Elérkezett az a pillanat, amikor teljesen el kell felejtenünk az étert és igyekeznünk kell, hogy többé meg se említsük.”

Mire vezetett az új fizikának e programja? A mikrojelenségeket gyakorlatilag úgy tekintették, mintha az abszolút űrben játszódódnának le, az összes ebből folyó következtetések is levonták. Ezzel szemben a legújabb tények arra kényszerítene bennünket, hogy beismerjük: „amit mi ürességnek nevezünk, valójában valamilyen közeg. Hogy ezt régimódián 'éternek' nevezzük-e, vagy modernebb szóval, 'vákuumnak', ez a lényegen nem változtat” (Blohincev).

A mikrojelenségeket feltétlenül az anyagi közeggel való meghatározott kölcsönhatásukban kell vizsgálnunk. Ellenkező esetben nem tudjuk az említett jelenségeket valóságos helyzetükben megragadni, és, éppen ezért, nem tudjuk őket fizikailag megfejtetni.

Tekintsük pl. a mikrorészecskék kettős természetét: a hullám- és a részecsketermészetet. Mivel a diffrakciós kísérletek tárgyalásánál egyáltalán nem vették figye-

lembe a közeg viselkedését, az alábbi kijelentést tették: „az anyag...nem áll sem korposzukulákból a szó klasszikus értelmében, sem klasszikus értelemben vett hullámtérből, hanem *valami harmadik*, amit nem tudunk elképzelni, nincs rá szavunk és jelenleg csak matematikailag tudjuk leírni”.

Ha egy adott jelenség értelmezéséhez e jelenséget „nem tudjuk elképzelni és nincs rá szavunk”, akkor ezt a kérdést fizikai és filozófiai szempontból egyaránt a legalaposabban ki kell dolgoznunk. Ehelyett egyik filozófusunk, M. E. Omeljanovszkij — a fentebb említett, meglehetősen ködös mondatot idézve — kijelenti: „Éppen ez a dialektikus materialista válasz arra a kérdésre, hogy milyen jellegű a hullám- és a részecskeértelmezés szintézise”.

Úgy gondolom, hogy ebben a kérdésben M. E. Omeljanovszkijt meglehetősen elragadta a részecske és a hullám közötti ellentmondás, és figyelmen kívül hagyta, hogy a dialektika a különböző ellentmondásokat nem egyszerűen szintetizálja egy „magasabb egységben”, hanem az ellentétek egységéről és harcáról beszél.

A relativitáselméletből következik, hogy a természetben létezik egy *határsebesség* (300 000 km/sec.). Meg kell jegyeznünk, hogy maga Einstein nem posztulálta, hogy a határsebességnek abszolút igazságjellege van a természetben: „Nem hiszek abban, hogy az isten olyan világegyetemet hozott volna létre, amelyben a fény sebessége semmitől sem függ.”

Természetesen a perturbáció terjedési sebességének a világközegben (az anyagi vákuumban) meghatározott értékűnek kell lennie. De ezt abszolút határértékké tenni, amely az egész mikrovilágra érvényes, igen kétséges lépés.

Még Heisenberg is kifejezte kételkedését a 300 000 km/sec sebesség *univerzális* jellegét illetően, amikor megjegyezte, hogy a modern elméletben fellelő nehézségek megoldásánál lehetséges, hogy el kell utasítanunk a fénysebesség, mint határsebesség törvényét. Jánossy Lajos e kérdéstről így ír: „Veszem magamnak a bátorságot, hogy kijelentsem, a fotoeffektus-kísérletek, a nagyszögű interferencia-kísérletekkel együtt, elkerülhetetlenül teszik olyan hatás feltételezését, amely a fényénél nagyobb sebességgel terjed”.

A modern fizika fegyvertárának egyik legfontosabb kifejezése az $E = mc^2$, amely meghatározott szerepet játszik minden magfizikai számításban. Sajnos, e nagy gyakorlati jelentőségű kifejezés mind a mai napig nem találta meg a maga pontos elméleti értelmezését. Különböző szerzők,

azon törekvésükben, hogy kifejezzék a fenti képlet igazi értelmét, az alábbi meghatározásokat adják: „az energia ekvivalens a tömeggel”, „az energia elválasztathatatlan a tömegtől”, „az energia kölcsönös kapcsolatban áll a tömeggel” stb.

Egyazon formulának ily különböző értelmezése már egymagában is azt mutatja, hogy még nincs feltárva e képlet igazi fizikai lényege. Itt, szemmel láthatóan, a tömeg fogalma igazi értelmezésének megtalálása felé kell figyelmünket fordítani.

A tömeg fogalmával kapcsolatos egy másik vitatható alapfogalom. Mindenki számára könnyen érthető az a kétségtelen igazság, hogy egész gyakorlati tevékenységünk elválaszthatatlan kapcsolatban áll az „anyagmennyiség” fogalmával. De mit mondanak erről a kérdéssről egyes elméleti fizikusok?

„A modern fizika világossá tette, hogy egy test „anyagmennyiségének” fogalma értelmetlen, és a tudományból kiküszöbölendő”; továbbá: „A testek viselkedésének tanulmányozása megmutatta, hogy olyan mennyiség, mint az „anyagmennyiség” nem jelenik meg egyetlen jelenségben sem, és ezért azt kiküszöböltük” (Gurevics). Hasonló típusú állítások kétségkívül ellentmondásban vannak a mindennapi gyakorlattal. A valóságban nem kellett volna eltörölni az „anyagmennyiség” fogalmát, hanem meg kellett volna keresni azt a fizikai okot, mely sebességének növelésekor, a „tömeg”, illetve más szavakkal, a test tehetetlenségének megnövekedéséhez vezet.

A mikrojelenségek elméletében jogosan nagy jelentőséggel bír az alapvető kvantummechanikai összefüggés: $E = h \nu$. Ez — noha a számításokban jól felhasználható — fizikailag még nincs kellően értelmezve.

Egyrészt egyáltalán nem világos, hogy a rezgőmozgást végző mikrotárgy energiáját miért csak a rezgésszámmal kell jellemeznünk. Úgy tűnik, hogy a rezgőmozgást végző tetszés szerinti részecske vagy hüllám jellemzéséhez nemcsak a rezgésszám szükséges, hanem a megfelelő rezgésamplitúdó is. Ez a természetes paraméter valamilyen okból nem szerepel a fent leírt kvantumösszefüggésben; minden valószínűség szerint valahol rejtőzik a Planck-állandóban. Ezért kézzelfoghatónak tűnik, hogy az elméleti fizikusok erőfeszítéseinek arra kellene irányulniuk, hogy ezt az állandót — melyet jelenleg egyszerűen alapállandónak tekintenek — teljes fizikai tartalmában feltárják.

A tudomány előtt mindig lesznek meg nem oldott feladatok, mivel a természet végtelen. Felmerül a kérdés, hogy az új jelenségek értelmezésénél nagy nehézségekkel találkozó elmélet miért tartalmaz mindig elég sok vitatható alapfeltevést? Ebben döntő szerepet játszik az, hogy a kísérleti fizika óriási eredményeit kritika nélkül vetik össze az elméleti alapokkal.

Találkozunk olyan véleménnyel, hogy téves elmélet nem tette volna lehetővé a modern fizika nagy gyakorlati sikereinek elérését. Tudjuk azonban, hogy „az a fizika, melyben a hőanyagelmélet uralkodott, a hő feletti fontos törvényeinek egész sorát fedezte fel”, és hogy a hőanyag hamis elmélete nem akadályozta meg Polzunovot és Wattot az első gőzgép és Stephenson az első gőzmozdony megalkotásában.

Nem érthetünk tehát egyet azokkal az elméleti fizikusokkal, akik — a jelenlegi kísérletekre támaszkodva — kategorikusan védik a mai elmélet minden tételét, holott a mikrojelenségek jelenlegi elmélete már nem tudja magyarázatát adni az újonnan feltárt tényeknek.

V. M.

AZ 1961. ÉVI FILOZÓFIAI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

I.

1. Általános jellegű művek

- ABBAGNANO, N.: Dizionario di filosofia. Turin, UTET., XII+905 p.
Atti del XII Congresso Internazionale di Filosofia. Venice, 12—18 settembre 1958. Vol. VI: Metafisica e filosofia della natura. Vol. VII: Filosofia dei valori etica, estetica. Firenze, Sansoni, VII+524 p.

2. Dialektikus és történelmi materializmus

- Архипцев, Ф. Т.: Материя как философская категория. Москва, АН СССР, 272 с.
 Бадалян, С. А.: Проблема преодоления существенного различия между городом и деревней в период строительства коммунизма. Ереван, Айпетрат, 151 с.